

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2020-2-18-25>

УДК [781.15: -043.86]-057.874:7.071.5:780.616.43

Мартинова Валентина Петрівна,

методист, Луганський ОІППО, м. Сєвєродонецьк, Луганська область, Україна,
vmartynova_54@ukr.net

МУЗИЧНО-РИТМІЧНИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ ЗАСОБАМИ ГРИ НА НЕМЕЛОДИЧНИХ ІНСТРУМЕНТАХ

Висвітлюється питання розвитку чуття ритму в учнів 1–2-х класів на уроках мистецтва у школі. Чуття ритму розглядається як багатокомпонентна музична здібність, розвиток якої відбувається в кількох напрямках і передбачає опанування різних ритмічних фігур, формування уявлень про співвідношення тривалостей, сильні й слабкі долі в процесі відтворення їхньої пульсації, емоційно-образну сутність ритму через інструментальний супровід музичних творів. Виокремлюється гра на немелодичних інструментах як дієвий засіб формування чуття ритму. Представлена методика розвитку чуття ритму засобами гри на немелодичних інструментах, триетапна робота з учнями із завданнями та вправами на кожному з цих етапів.

Ключові слова: музично-ритмічний розвиток, учні 1–2-х класів, ритм, елементарне музикування, немелодичні інструменти, дерев'яні палички.

Питання розвитку музичних здібностей учнів завжди було актуальним, залишається таким і сьогодні. Проблема здібностей розглядалась у контексті досліджень загальнопсихологічної теорії діяльності (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, О. Ковальов, М. М'ясищев, Л. Венгер). Учені зробили важливі висновки: здібності проявляються і формуються в діяльності; кожна здібність є складним утворенням, що складається із більш простих і складних компонентів та формується поступово від елементарних до все більш складних.

Слід згадати тривалі в часі (початок і середина ХХ ст.) дискусії, предметом яких виступала музикальність як багатокомпонентна система із музичних загальних і спеціальних здібностей,

що впливають на створення музичного образу. Зарубіжні (Г. Ревеш, С. Сішор та ін.) і радянські вчені (Б. Теплов та ін.) вивчали феномен музикальності та її структуру, ядром якої є три основні музичні здібності: чуття ладу як здатність відчувати емоційну виразність звуковисотного руху; здатність до слухового уявлення, тобто здатність доволно користуватися слуховими уявленнями, які відображають звуковисотний рух; музично-ритмічне чуття, тобто здатність активно (рухово) переживати музику, відчувати емоційну виразність музичного ритму й точно відтворювати його [14, с. 210–211]. І хоча дослідження мистецьких здібностей та обдарованості продовжувалися й наприкінці ХХ ст. (Ю. Алієв, К. Тарасова, Г. Волкова та ін.) і тривають досі (Л. Литвинчук,

О. Рибалко, О. Комаровська та ін), чуття ритму визначають як основоположну в музичному розвитку дітей здібність.

Музично-ритмічного чуття розглядається в різних аспектах у психофізіології (М. Блінова, А. Готсдинер, О. Гарбузов), психології (С. Науменко, Б. Теплов, Є. Назайкінський та ін.); музикознавстві (Б. Асаф'єв, В. Медушевський, О. Костюк); музичній педагогіці (В. Шацька, О. Апраксіна, Н. Ветлугіна, Н. Гродзенська, Д. Кабалецький, Л. Коваль, О. Рудницька, Т. Завадська, О. Ростовський, Г. Падалка). Не менш важливим є і питання його розвитку. Власні підходи до музично-ритмічного розвитку дітей реалізували в своїх музичних системах зарубіжні вчені (Е. Жак-Далькроз, К. Орф, К. Кеетман, Г. Негелі, Л. Баренбойм, Р. Штайнер, та ін.), методичні аспекти розглядали Е. Абдуллін, Б. Асаф'єв, Н. Ветлугіна, О. Давидова, С. Запорожець, А. Кенеман, В. Медушевський, Е. Печерська, А. Сохор, В. Холопова та інші.

Розвиток чуття ритму закладено як одне із завдань авторами підручників у початковій школі (усі авторські колективи). Однак, через значну кількість домінуючих і супутніх завдань, музичного навчання учнів учителям мистецтва може бути складно побачити і дотримуватися єдиної лінії розвитку чуття ритму – від перших занять і до кінця навчального року (наприклад, 1-го класу) чи закінчення початкової школи. З огляду на таке **метою статті** є наступне: виокремити компоненти чуття ритму як музичної здібності; представити напрями й етапи його розвитку, використовуючи можливості гри на немелодичних інструментах; надати завдання, вправи для кожного етапу та методичний супровід до них.

Ритм – початковий і фундаментальний елемент музики [9, с. 436]. Природа музично-ритмічного чуття характеризується Б. Тепловим «як здатність активно переживати (виразити в русі) музику і внаслідок цього тонко відчувати емоційну виразність музичного руху в часі» [14, с. 197]. Чуття музичного ритму має не лише моторну, а й емоційну природу: в основі його лежить сприйняття виразності музики. Тому поза музикою чуття музичного ритму не може ні пробудитися, ні розвинути: «Мож-

на розвивати чуття музичного ритму, тобто здібність тонко відчувати виразне значення течії музики в часі <...> тільки в процесі музичної діяльності. Поза музикою можна розвивати чуття будь-якого іншого, не музичного ритму, але цей розвиток прямого стосунку до завдань музичного виховання не має» [14, с. 197–199].

Чуття ритму – це сприймання й відтворення часових відношень у музиці. Чуття ритму як явище має моторну природу: існує глибокий зв'язок між руховими реакціями і сприйманням ритму. Так, слухаючи музику, дитина несвідомо реагує рухами на неї (головою, руками, тулубом тощо), щось підспівує, промовляє. Якщо цей процес зупинити і не допускати його взагалі, то переживання ритму зупиняться.

Отже, у дитинстві потрібно всіляко сприяти різноманітним дитячим реакціям на музику (рухи, жести, спів, декламація), що впливає і на музично-ритмічний розвиток.

Чуття ритму є багатокомпонентним утворенням і формується в онтогенезі покомпонентно: першою з'являється здібність до сприймання і відтворення темпу слідування звуків (спочатку діти опановують еталон швидкого темпу (до 2-х років), потім – середнього (на 3-му році) і повільного (у 6–7 років); здібність до сприймання і відтворення відношень акцентованих і неакцентованих звуків, що є основою музичного метра (засвоєння тактового метра відбувається від дво- до тридольного метра і набуває стрибкоподібного розвитку на 4-му році життя); здібність до відтворення відношень тривалостей звуків і пауз, завдяки чому дитина відчуває ритмічний рисунок, – формується останньою (розпочинає своє формування на 4-му році життя, його перебіг більш повільний і тривалий, ніж перших двох компонентів) [13, с. 161]. Отже, формування чуття ритму доцільно розпочинати на етапі раннього й дошкільного дитинства, – за цієї умови в школу дитина приходить з початково розвиненим чуттям ритму. Фактично, маємо складові структури ритмічного чуття й лінії розвитку музичного ритму, що підтверджується й іншими дослідженнями.

Оскільки основою музично-ритмічної діяльності є моторно-пластичне опрацювання музичного матеріалу, чуття ритму добре розвивають музично-ритмічні рухи, вправи, ігри, танці, а також **гра на дитячих музичних інструментах**. Використання цього засобу в музичному навчанні дошкільників і школярів з метою розвитку чуття ритму має свою історію і пов'язане з іменами Е. Жака-Далькроза, К. Орфа, Г. Кеетман, Г. Негеллі та ін.

Широковідомим є орфівський оркестр інструментів, який був розроблений спільно з інструментознавцем і музикознавцем Куртом Заксом. Орфівський оркестр складається із мелодичних ударних, немелодичних ударних, деяких смичково-струнних, простих духових і не передбачає використання фортепіано (мал. 1).

К. Орф зазначав, що інструменти для дитячого елементарного музикування повинні мати естетично привабливу звучність (окрім того, ще й привабливий вигляд) і при цьому бути простими, зручними для гри і не вимагати будь-якої виучки. У першу чергу це інструменти, які зобов'язані своїм походженням «елементарному» (плескання, удари, притупування) – з одного боку, і співу – з другого, тобто це ударні й духові інструменти.

Який же зміст вкладається в поняття «елементарне»? Елементарний з латинської мови – *elementarius*, означає: «те, що відноситься до елементів, до основних речовин, первозданий, первинний». Елементарна музика – це музика не сама по-собі: вона пов'язана з рухом, танцем і словом; її треба самому

створювати, у неї треба включитися не як слухачеві, а як її учаснику [2, с. 59]. Елементарне – це первинне, але зовсім не примітивне; елементарна музика може передавати «високе» і «значне» та не є мистецтвом другого рангу. Вона містить у собі те, що веде до складнішого; вона спирається на національно-народні музичні й мовні витоки, але не повинна ототожнюватися з народною музикою.

Елементарне музикування, на думку К. Орфа, робить вагомий внесок у загальне виховання дітей і тому має бути обов'язковим для всіх. Для цього К. Орф пропонує використовувати «елементарний» інструментарій, виходячи з методичних завдань: так, музикування на ксилофонах, металофонах пов'язане з ідеєю первісного музикування в пентатонічному просторі. Цією ж ідеєю продиктована відсутність фортепіано. А значна кількість ударних інструментів у орфівському оркестрі пов'язана зі спрямуванням на активний розвиток ритмічного начала [1, с. 68].

Дослідники зазначають, що інструментальне музикування розвиває не тільки чуття ритму, а й музичні здібності як «...багатопланове явище, що включає широкий спектр музичних даних учнів» [8, с. 35], а спільне музикування вирішує низку педагогічних завдань: навчальних (формування інтересу до музичного виконавства, уміння грати в оркестрі, знань про засоби музичної виразності); благотворно впливає на емоційні стани учнів, долає тривожність, втомлюваність, оптимізує настрій; підвищує пізнавальну активність і навчальну мотивацію; сприяє самовираженню і самореалізації, впливає на самооцінку; сприяє розумінню і прийняттю емоцій і почуттів інших учасників [11, с. 57].

Універсальність **музикування на немелодичних інструментах** обумовлена його легкою інтеграцією в інші види музичної діяльності, а також швидкістю опанування. Крім цього, за відсутності окремих або більшості інструментів цієї групи, їх можна зробити власноруч з відпрацьованих матеріалів (коробочки, пластикові пляшки та різний наповнювач).

Роль інструментів для дитячого елементарного музикування – це допомога

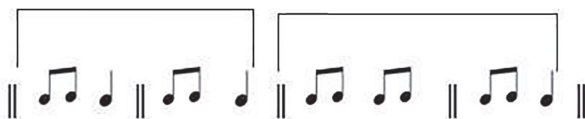
Мал. 1. Інструменти орфівського оркестру

Приклад 1. Ритмічні блоки у дводольному розмірі

Приклад 2. Ритмічні блоки у тридольному розмірі

У жуч-ка - со-неч-ка на-ро-ди-лась до-неч-ка

Приклад 3. Форми на 2 такти

у створенні в дітей міцної ритмічної основи, – наголошував К. Орф у другому варіанті «Шульверка». Розвиток музикування в дітей має відбуватися на першочерговій ритмічній основі (основі руху), грі на елементарних інструментах, при цьому спираючись на слово (мову), музичну декламацію та спів. І все це відбувається на уроці не окремими вправами, а в комплексі, адже сплав слова, жесту й руху – первинна основа музики [2, с. 25].

Для початку автор пропонує ознайомити учнів з **ритміко-мелодичними вправами**, які створюють на основі простих дитячих віршів, пісень, лічилок, дражнилок тощо. Із коротких дитячих імен, назв квітів тощо виділяють найкоротші ритми у дво- та тридольному розмірі. К. Орф називає їх «ритмічні будівельні блоки». Наприклад, ритмічні блоки у дводольному розмірі (приклад 1); ритмічні блоки у тридольному розмірі (приклад 2).

Ритмічні блоки дводольного такту – основа навчального ритмічного навчання. Вони слугують для супроводу мелодій, які виконує вчитель або учні; використовуються в різних формах під час гри та імпровізації.

Надалі із ритмічних блоків будують самостійні форми на 2 такти, на які легко вкладаються слова дитячих віршів, дражнилок тощо (приклад 3).

Надалі ця вправа доповнюється плесканням, шльопанням, тупотінням ніг, клацанням пальцями, а також різними вигуками, співом – тобто елементарними звуко-руховими виразними засобами. Також усе це може супроводжуватися грою на ритмічних та мелодичних інструментах [2, с. 71].

За класичної методики **розвиток чуття ритму** з допомогою **гри на дитячих музичних інструментах** (враховуючи його багатокомпонентну структуру) відбувається паралельно за кількома **напрямами** [5, с. 139]:

1) донесення до розуміння дітей співвідношення різних тривалостей;

2) опанування різних ритмічних фігур і через них запам'ятовування – розвиток внутрішнього ритмічного слуху;

3) надання уявлень про сильні й слабкі долі в процесі відтворення їх пульсації;

4) формування уявлень про емоційно-образну сутність ритму через інструментальний супровід музичних творів.

Із урахуванням методик К. Орфа, Г. Кеетман, В. Келлера, Г. Негеллі Л. Дмитрієвої і Н. Черноіваненко, К. Тарасової, О. Забурдяєвої опишемо процес розвитку чуття ритму в учнів 1–2-х класів як послідовність трьох етапів.

I (початковий) етап («розв'язання» ритму). **Мета етапу** – засвоєння та розпізнавання елементів музичної мови (ритмічних складів, пауз), опрацювання простих ритмів за допомогою ритмічних блоків, мовних вправ, *bodi percussion* (звучних жестів) та перенесення ритмічних фігур на немелодичні інструменти.

Приклади завдань у послідовності нарощування чуття ритму:

Завдання 1. Засвоєння найпростіших ритмічних елементів («ритмічних блоків» за К. Орфом) і вміння ними оперувати (див. вище). Матеріалом для ритмічних блоків можуть бути дитячі вірші або пісні. Спочатку діти проговорюють та проплескують вірш або текст пісні повністю; потім працюємо над окремими ритмічними блоками. У такий спосіб учні краще засвоюють текст пісні, її ритмічну основу, на яку вже легше буде накладати вивчення мелодії. У подальшому, працюючи над піснею, можемо добавляти жести тілесної перкусії (*bodi percussion*: плескання, шльопання, тупотіння ніг, клацання пальцями), а надалі – підключати вже замість *bodi percussion* немелодичні інструменти, які є в арсеналі вчителя.

Методичний коментар: у завдання вводяться тільки ті ритмічні блоки, які перед цим засвоєні учнями і були присутні в навчальному матеріалі або створювалися разом з учителем. Вивчені ритмічні блоки відразу повторюємо в завданнях із чергуванням оплесків та тупотіння ногами та з додаванням немелодичних інструментів.

Завдання 2. Застосування ритмічних блоків із різними іменами дітей, які можна проплескати з однаковим ритмом: Макс, Лесь (один склад); Оля, Гришко, Сергій, Сашко (два склади); Марічка, Тетяна, Світлана (три склади) тощо. На певні ритмічні блоки підбираємо також слова із назвами квітів, дерев, птахів, тварин тощо (приклад 4).

Методичний коментар: за рекомендацією К. Орфа, потрібно створити слова-моделі для запам'ятовування асоціації слова та ритму.

Завдання 3. Слова-моделі (супроводжуючі ритми). У «Шульверку» К. Орфа вони є одними з основних вправ. Діти їх запам'ятовують, виконують окремо або в різних сполученнях, як *bodi percussion*, так і за допомогою немелодичних

Пав-ло, Ма-річ-ка, Ла-ри-са, Ан-то-ні-на, Гліб.

Гру-ша, я-лин-ка, яб-лунь-ка, шов-ко-ви-ця, дуб.

У-дот, і-вол-га, лас-гів-ка, жай-во-ро-нок, стриж.

Приклад 4. Ритмічні блоки з підібраними словами

Приклад 5. Супроводжуючі ритми (слова-моделі)

	склади-такти	$\frac{2}{4}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{4}{4}$
поняття				
домашні речі				
Дерево				
Тварини				
Птахи				
Місто				

Приклад 6. Таблиця для вписування слів з різною кількістю складів-тактів

інструментів. Супроводжуючі ритми краще готувати з відповідними словами. Це так звана «комплементарна ритміка» (доповнююча ритміка). Отже, як тільки учні засвоїли певні ритмічні фігури за допомогою слів-моделей, вони виконують їх на різних інструментах. Якщо вчитель просить учнів зіграти слово «липа», вони відразу впізнають потрібний ритмічний рисунок та швидко його виконують. Це дозволяє виконувати ритмічний акомпанемент, не застосовуючи механічного метризування музичної мови (приклад 5). Ці ритми можна виконувати зі словами, без слів, *bodi percussion* та на немелодичних інструментах.

Завдання 4. «Заповніть таблицю» [3] (приклад 6). Придумати слова, які складаються із 2-х, 3-х та 4-х складів-тактів.

Завдання 5. «Читаємо ритми» [4]. Сприяє координації між слуховими та зоровими уявленнями про ритм, уважності, засвоєнню основних ритмоформул та їх відтворенню, утворенню ланцюжків ритмів із намальованих на дошці квадратів.

А) Учитель по черзі показує указкою на один із квадратів (приклад 7).

Б) Учні вголос (у стриманому темпі) прочитують його склади ритму. Щоб діти встигли зорієнтуватися, слід переводити указку з квадрата на квадрат з невеликим випередженням.

В) Коли учні вже вільно читатимуть показані ритми (у т. ч. і кількарізкові повтори одного й того ж квадрата), можна переходити до засвоєння складніших ритмоформул.

Завдання-гра 6. «Ковпак» [3]. Запам'ятайте текст пісеньки:

Приклад 7. Квадрати зі складами ритму

	ковпак	правою рукою доторкніться голови
	мій	покажіть на себе
	три-	покажіть три пальці правої руки
	-кутний	зробіть два рухи ліктем у праву сторону

Приклад 8. Позначення слів і складів звуковими жестами

Ковпак мій трикутний,
Трикутний мій ковпак,
А якщо не трикутний,
То це не мій ковпак.

Замініть у цій пісеньці всі слова жестами, змінюючи кожне слово по черзі (приклад 8).

Повинно вийти наступне:

- рядок: 1-й жест, 2-й жест, 3-й жест, 4-й жест;
- рядок: 3-й, 4-й, 2-й, 1-й жести;
- рядок: А якщо не ....3-й, 4-й жести;
- рядок: То це не ....2-й, 1-й жести.

Завдання 7. «Мовний канон» з (*bodi percussion*) [7, с. 21] (приклад 9). Крок канона – одна чверть. Виконується на 2–4 голоси. Пауза в кожному голосі може бути заповнена звуком будь-якого шумового інструмента.

Покусала маму муха.

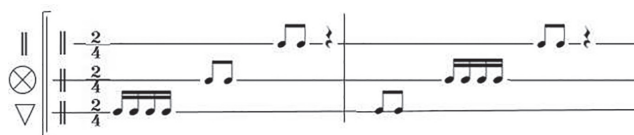
Муха буде бита в вухо! (Е. Успенський. «Муха»)

Методичний коментар: важливо для розвитку слухової уваги у вправі виконувати канон тільки *bodi percussion*. Вірші проговорюють «про себе».

Висновки щодо роботи на цьому етапі. Вищевказані ритмічні вправи є обов'язковою складовою кожного уроку. На кожному уроці, як радить К. Орф, слід поєднувати різні форми роботи: «супроводжуючі ритми» та ритмічні вправи, спів, гру на інструментах, інсценування тощо. Упродовж етапу спектр *bodi percussion* доповнюється і розширюється ударними інструментами: тріскачками, дерев'яними паличками, трикутниками, кастаньєтами, барабанами, бубонцями та ін. – саме на них учні виконують інструментальний супровід музичних творів.

II етап. Розвиток чуття ритму в музично-ритмічній діяльності, залучення учнів до елементарного музикування на дитячих немелодичних інструментах. *Мета етапу* – введення акцентів, динамічних відтінків, вправлення учнів у розрізненні чергування сильних і слабких долей, а також надання уявлення про запис метра, тактову риску, розмір.

Як тільки учні навчаться точно виконувати на немелодичних інструментах (наприклад, дерев'яних паличках) чергування сильних та слабких долей, потрібно надати їм можливість «записати» ці чергування, позначаючи сильні удари рисою перед ними – у такий спосіб учні зможуть по-

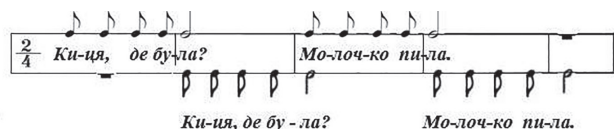

	плескання в долоні
⊗	удар долонями навхрест по грудях
▽	хлопок долонями по гомілках

Приклад 9. Схема виконання канону звуковими жестами

Приклад 10. Музично-ритмічне привітання

Приклад 11. Ритмічний канон

Приклад 12. Ритмічне остінато

знайомитися з тактовою рисою, поняттям такту, розміру та пульсу.

Нагадаємо: упродовж першого етапу – «розв'язування ритму» – учні засвоїли певні ритмічні фігури з допомогою «спроводжуваних ритмів». На другому етапі продовжуємо засвоєння ритмічних фігур, розвиваючи музично-ритмічний досвід дітей – через розвиток ритму наскрізно через усі етапи уроку. Так, урок може розпочинати:

- **Музично-ритмічне привітання** вчителя та учнів з використанням ритмічного запису привітання; у подальшому привітальні ритмічні діалоги між учителем та учнями можуть відбуватися без слів (приклад 10).

- **Музично-ритмічний мотив** загадки зі словами на немелодичних інструментах та відповідь спочатку зі словами, а потім тільки ритмічна відповідь.

- **Ритмічна гра «Луна»** (повторення заданого ритму) – її треба розуміти не як наслідування, а як підхоплення та продовження розпочатого ритму. Гра розвиває швидкість реакції, пам'ять та почуття форми. Корисно звертатися до цієї гри й надалі: у такий спосіб можна вивчити пунктирний ритм, синкопу, тріоль, затакти. Варіанти гри «Луна»: учитель виконує на музичному інструменті пісенний мотив, а діти повторюють його ритм дерев'яними паличками (як варіант – виконання з динамічними відтінками); інструментально-ритмічні «луна-відповідь» або «луна з продовженням», коли учень закінчує фразу дорослого або проплескує варіацію на неї. Початковим матеріалом «луни» може служити й імпровізація учня.

- **Ритмічний канон** [15, с. 105] (приклад 11). Перехід до виконання канонів відбувається тільки після опрацювання гри «Луна» як більш досконалої форми з розвитку чуття багатоголосся. Канони можна відтворювати в різних видах: мелодичний, ритмічний, мелодико-ритмічний, мовний, мелодико-мовний, тембровий, канон жестів, мімічний та, нарешті, безкінечний. Відтворювати його за допомогою

голосу, звукових жестів, додаванням різних дитячих інструментів тощо.

- **Ритмічне остінато** добре застосовувати як супровід до певної мелодії: використання ритмічних блоків в різних остінатних супроводах, які виконуються як *bodi percussion*, так і на немелодичних інструментах. Наприклад: остінатний супровід «тримає» одна група учнів на дерев'яних паличках, а друга група – дублює ритмічний рух мелодії твору. Завдання на виконання ритмічного остінато може бути підпорядковане імітації певних явища. Наприклад, якщо у вірші розповідається про бджілку, то у ритмі остінато будуть повторюватись слова «зум, зум», якщо про дощик – «кап, кап», про жабку – «ква, ква». Ритмічне остінато може виконуватись як двоголосна вправа або як ритмічний супровід до співу вчителя чи групи дітей [15, с. 104] (приклад 12).

Щоб учні добре засвоїли попередньо викладений нами матеріал у вправах, потрібен час – від кількох місяців до пів року. Далі розпочинається більш складний рівень вправ і завдань, коли групи учнів виконують свої партії – з різним ритмічним малюнком. І розпочинати його слід із вправ на ритмічне двоголосся, що теж можуть ускладнюватися.

Вправи на ритмічне двоголосся спочатку краще виконувати двома групами учнів, коли кожна група плескає свій (наданий у нотному тексті) ритмічний малюнок. Коли учні повправляються точно виконувати свій ритм і слухати при цьому виконання ритму іншою групою, можна ускладнювати завдання – відпрацювання вмінь зосереджуватися на виконанні 2-х різних ритмічних фігур обома руками (одна рука – одну партію, друга рука – іншу). Ці вправи, окрім розвитку чітких метро-ритмічних уявлень, також розвивають мислення та координацію рухів [15, с. 105] (приклад 13).

Активізація ритмічно-музичного розвитку учнів може відбуватися в різних ігрових ситуаціях, які відповідають віку учнів 1–2-х класів і їхнім потребам у ігровій діяльності. Такі ігри-вправи можна вводити в урок як паузи між видами діяльності, для активізації уваги учнів перед новим матеріалом, та для зняття втоми наприкінці уроку тощо.

Вправа «Скільки долей у такті?» [4]. А) Учитель плескає пульс твору, акцентуючи голосом початок кожного такту. Б) Учні, порахувавши кількість ударів, мовчки показують пальцями отримане число. Гру ускладнюємо, вклавши поміж тактами з пульсуванням – такти з довільними ритмами.

Вправа «Ритмооплески» [3]. Гравці у колі. 1) Ведучий задає ритм, плескає в долоні, гравці продовжують його всі разом. 2) Плескають в заданому ритмі разом, потім «розби-

Приклад 13. Двоголосні ритмічні вправи

Приклад 14. Поспівка «Ми дівчата, ми хлоп'ята»

ваються» по одному оплеску по черзі, зберігаючи заданий ритм. 3) Плескають по одному в заданому ритмі, за сигналом продовжують оплески у зворотному напрямі. 4) Плескають у заданій тривалості, змінюючи один ритм іншим за сигналом ведучого.

Вправа «Потяг» [3]. Проговоріть текст:

Колеса вперед покотилися, як м'ячики:

Так-чики, так-чики, так-чики, так-чики!

Плескайте ритм потяга в русі (так-чики і т.д.) двома групами: одна група відстукує сильну долю, інша – дві слабкі. Потяг прискорює рух, а отже і темп проплескування нарастає.

Вправа «Розвиток чіткої дикції із залученням дрібної моторики пальців рук»: учні виконують поспівку та одночасно на обох руках на ударні склади з'єднують з великим 1-м пальцем по черзі 2-й, 3-й, 4-й та 5-й пальці [3] (приклад 14).

2 куплет

Заспівало сміливо,

Чітко, плавно і красиво.

Ми не поспішаємо,

Слова не ковтаємо.

Отже, на даному етапі відбулося: відпрацювання в рухових вправах різних ритмічних груп; уміння відтворити наданий запис – ритмічний малюнок; уміння правильного усвідомлення запису за слухом ритмічного малюнка; відпрацювання вміння зосереджуватися на виконанні 2-х різних ритмічних фігур обома руками; засвоєння особливостей групування тривалостей у розмірах 2/4 та 3/4.

III етап. Формування уявлень про емоційно-образну сутність ритму через інструментальний супровід музичних творів (назва етапу за Л. Дмитрієвою). **Мета етапу** – перенесення ритмічних фігур на немелодичні інструменти (дерев'яні палички та інші), оволодіння учнями навичками звуковидобування на цих інструментах, робота дітей з ритмічними партіями в партитурах. Цей етап у часі поступово розпочинається на середині другого етапу, коли учні опрацювали вже канон та починають опановувати двоголосні вправи. Після того, як учні вже навчилися читати ритмічні партитури, вони починають виконувати ритмічний супровід програмових пісень та творів для слухання – настає активна фаза залучення інструментального супроводу у творчості дітей (1 клас, II семестр).

Отже, поступово починаємо вводити до ритмічного супроводу пісень немелодичні інструменти. Першим буде знайомство з **дерев'яними паличками**, яке можна побудувати як цікаву мінібесіду (здивуйте школярів: виявляється, паличка – це інструмент! Запитайте, які звуки він відтворює? Як вони називаються? Чому?). Учні вправляються у відтворенні рів-

номірної пульсації. Далі пропонуємо рівномірну пульсацію відтворювати більш різноманітними способами: так, ритмічний супровід здійснюємо вистукуванням ритму в долоні, ногою, олівцем (перша група); друга група довільно обирає інструмент. Об'єднання різних способів відбивання ритму розвиває в учнів координацію рухів, що знадобиться їм під час опанування гри на немелодичних інструментах.

Ефективним прийомом розвитку ритму є вистукування ритмічного рисунка дерев'яними паличками, завдовжки з олівець, виготовленими з бамбуку, сухого буку або сосни. Ритмічний супровід мелодій за допомогою паличок має низку варіантів:

А) Найпоширеніший – це удари паличкою об паличку.

Б) Складніший: паличка, притримувана рукою, лежить на столі, а другу тримаємо в руці так, що один кінець її спирається на поверхню стола, а другим, протилежним, вдараємо по першій, розміщеній перпендикулярно. При таких ударах звук різкий, чіткий і сильніший.

В) Учень тримає одну паличку вертикально, так що нижній кінець її упирається в стіл, а верхній – у долоню лівої руки. Другою паличкою, яку тримає у правій руці, ударає посередині першої. Удари можуть бути стриманими, а звук – ніжним, тихим і приємним. Цей прийом вимагає від школярів відповідних технічних та виконавських навичок і використовується при груповому ритмічному акомпанементі, коли потрібен супровід малої сили звучності, але відповідної чіткості.

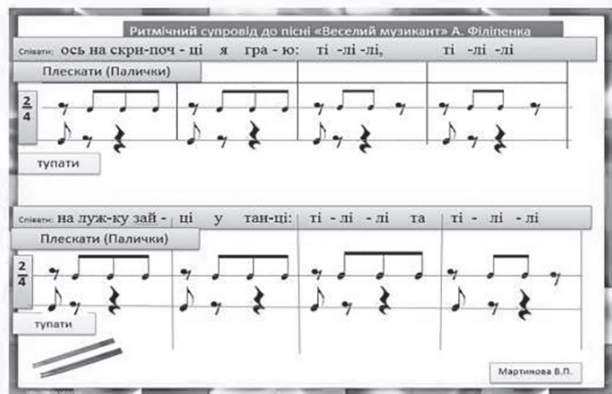
Методичні рекомендації: якщо одну паличку тримати вдовж витягнутих кінчиків пальців до зап'ястя та вдаряти іншою по цій паличці – звучання паличок буде інтенсивнішим. Дерев'яні палички, як і інші невеликі за розміром ударні інструменти, ефективно використовувати в рухливих іграх.

Коли учні досконало оволодіють виконавськими навичками відбивання ритмічних рисунків, виконання вправ за допомогою паличок та навіть імпровізації ритмів, можна використовувати інші немелодичні інструменти (*тріскачки, трикутники, бубон* тощо). Наведемо приклади завдань.

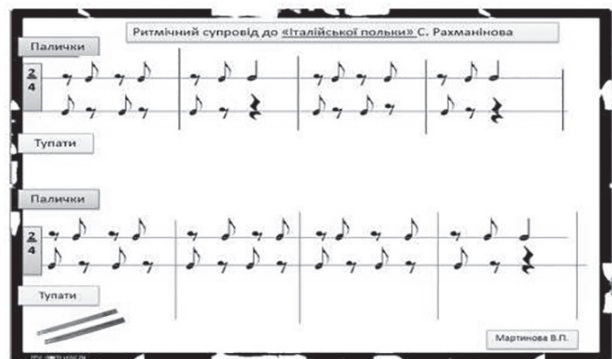
Завдання 1. Передавати дерев'яними паличками рівномірну пульсацію музичного твору маршового характеру (вчитель грає на фортепіано, учні відтворюють пульсацію на дерев'яних паличках). Репертуар: твори з однаковим темпом, наприклад, В. Косенко. «Не хочуть купити медведика», «Купили медведика»; М. Римський-Корсаков. «Політ джмеля». **Методичний коментар.** Після того, які діти добре засвоїли рівномірну пульсацію і відтворюють її на інструментах, переходимо до творів з контрастними темпами.

Завдання 2. Передавати грою на шумових коробочках пульсацію музичного твору з контрастними темпами (вчитель грає на фортепіано, учні відтворюють пульсацію на шумових коробочках). Репертуар: П. Чайковський. «Марш дерев'яних солдатиків»; Е. Гріг. «Похід гномів»; Л. Бетховен. «Весела Сумна»; Р. Шуман. «Веселий селянин», «Сміливий вершник». **Методичний коментар:** подібні завдання активізують музично-ритмічне чуття і дають уявлення про образно-виразне значення ритму в музичному творі.

Особливості навчання гри на інструментах упродовж третього етапу полягають у тому, що ми об'єднуємо різні

Приклад 15. Партитура ритмічного супроводу «Італійської польки» С. Рахманінова

Приклад 16. Партитура ритмічного супроводу пісні «Веселий музикант» А. Філіпенка

види звуковидобування між собою, наприклад: руки плескають ритмічний рисунок, ноги відбивають сильну або слабку долі; ноги відбивають сильну долю, паличками відбивають слабкі долі тощо. Також вчимо учнів прочитанню ритмічних партитур і пропонуємо виконувати акомпанемент музичних творів з їх допомогою. Для цього можна брати програмові пісні – учні виконуватимуть їх ритмічний супровід.

Пропонуємо партитури гри-супроводу програмових пісень: від ритмічного супроводу музичного твору («Італійська полька» С. Рахманінова – *приклад 15*) до варіантів поєднання учнями співу й ритмічного супроводу («Веселий музикант» А. Філіпенка – *приклад 16*).

Відбиваючи ритм, учень має уважно прислухатися, як учитель виконує музичний твір, і акомпанувати відповідно до звучання музики: збільшуючи або зменшуючи силу звука, прискорюючи або уповільнюючи темп, виділяючи акценти тощо.

Висновок. Розвиток чуття ритму в учнів 1–2 класів на уроках мистецтва у школі є нагальною необхідністю, адже ця музична здібність взаємопов'язана з іншими музичними здібностями, що складають музичальність. Чуття ритму розглядається як багатокomпонентна музична здібність, її розвиток відбувається в кількох напрямках і передбачає опа-

нування різних ритмічних фігур, формування уявлень про співвідношення тривалостей, сильні і слабкі долі у процесі відтворення їх пульсації, емоційно-образну сутність ритму через інструментальний супровід музичних творів. Чуття ритму формується поетапно, а тому важливо дотримуватися методики музично-ритмічного розвитку дітей у комплексі завдань, вправ, ігор, що мають застосовуватися вчителем на кожному уроці. Важливим засобом музично-ритмічного розвитку дітей виступає гра на немелодичних інструментах, що є простим видом діяльності через доступність інструментів і швидкість опанування прийомів гри на них. Гра на немелодичних інструментах виступає дієвим засобом, що дозволяє відпрацьовувати ритмічні формули, опановувати необхідними основами музичної грамотності й музичними поняттями (акцент, такт та ін.), а також – придумати багато варіантів виконання поспівок, пісень і музичних творів, що урізноманітнює музичну діяльність учнів і є привабливою, оскільки створює ефект новизни.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо розкриття особливостей організації колективів дитячих немелодичних інструментів (ансамблів) та роботи з ними.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Азарова А. «Шульверк» Карла Орфа як система розвитку музичного слуху дитини. Студії мистецтвознавчі. 2012. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/StudM_2012_3_10 (дата звернення: 24.03.20).
2. Баренбойм Л. А. Элементарное музыкальное воспитание по системе Карла Орфа / сост. Баренбойм Л. А. Москва : Советский композитор, 1978. 376 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2316996/> (дата звернення: 20.04.20).
3. Бугаева З. Н. Веселые уроки музыки в школе и дома. Донецк : АСТ, 2002. 384 с.
4. Дмитриева Л. Г., Черноиваненко Н. М. Методика музыкального воспитания в школе. Москва : Просвещение, 1989. 207 с.
5. Дверій Р. Музично-дидактичні ігри. *Мистецтво та освіта*. 2007. № 1. С. 36–41.
6. Забурдяева Е., Карш Н., Перунова Н. Посвящение Карлу Орфу. Учебное пособие по элементарному музицированию и движению. Выпуск II. Санкт-Петербург : Невская нота, 2010. 56с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2511170/> (дата звернення: 21.04.2020).
7. Забурдяева Е., Карш Н., Перунова Н. Посвящение Карлу Орфу. Учебное пособие по элементарному музицированию и движению. Выпуск V. Санкт-Петербург : Невская нота, 2012. 59с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1604581/> (дата звернення: 21.04.2020).
8. Лаптев И. Г. Детский оркестр в начальной школе : кн. для учителя. Москва : ВЛАДОС, 2001. 176 с.
9. Литвинчук Л. М. Музичний ритм як основа природного фундаменту біоритму людського організму. URL: journals.urau.com/index.php/2227-6246/article/view/160837 (дата звернення: 13.04.2020).
10. Мистецтво: особливості викладання в початковій школі : навч.-метод. посіб. / автор-уклад. В. П. Мартинова. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. 114 с.
11. Никитина Л. А. Совместное музицирование как средство развития способности к эмпатии у младших школьников. *Гуманизация образования*. № 1. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitiie-empatii-mladshih-shkolnikov-v-protssesse-sovmestnogo-muzitsirovaniya-opurno-eksperimentalnoe-issledovanie> (дата звернення: 15.04.2020).
12. Пермяков О. А., Власенко І. М., Лаврентьева О. О. Дидактичні ігри на уроках музики. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. 210 с.
13. Тарасова К. В. Онтогенез музыкальных способностей. Москва : Педагогика, 1988. 176 с.

14. Теплов Б. М. Избранные труды : в 2-х т. Т. I. Москва : Педагогика, 1985. 328 с.

15. Шапкина Н. С. Розвиток музичних здібностей учнів позашкільних мистецьких навчальних закладів у процесі вокально-інтонаційної діяльності. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2825> (дата звернення: 15.04.2020).

16. Чжан Цин. Система детского музыкального воспитания Карла Орфа : автор. дисс. на соиск. уч. степени канд. пед. наук по специальности 13.00.02 – теория и методика воспитания. Екатеринбург. 2018. 24 с. URL: www.disserscat.com/content/sistema-karla-orfa-v-muzykalnom-obrazovanii-doshkolnikov-kitaya (дата звернення: 15.02.2020).

References:

1. Azarova, A. 2012. «Schulwerk» Karla Orfa yak systema rozvytku muzychnoho slukhu dytyny ["Schulwerk" by Carl Orff as a system for the development of children's sense of pitch]. *Studii Mystetstvovznachchi*, 3, 66-72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/StudM_2012_3_10

2. Barenboim, L. A. (1978). *Elementarnoe muzykalnoe vospitanie po sisteme Karla Orfa* [Elementary musical education according to Carl Orff's system. Moscow: Sovetskii kompozitor. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/2316996/>

3. Bugaeva, Z. N. (2002). *Veselye uroki muzyki v shkole i doma* [Funny music lessons at school and at home]. Donetsk: AST.

4. Dmitrieva, L. G., & Chernoiivanenko, N. M. (1989). *Metodika muzykalnogo vospitaniia v shkole* [Methods of musical education at school]. Moscow: Prosveshchenie.

5. Dverii, R. (2007). *Muzychno-dydaktychni hry* [Music didactic games]. *Mystetstvo i Osvita* [Art and Education], 1, 36-41.

6. Ziburdaeva, E., Karsh, N., & Perunova, N. (2010). *Posviashchenie Karlu Orfu: Vol. II* [Dedication to Carl Orff]. St. Petersburg: Nevskaya nota. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/2511170/>

7. Ziburdaeva, E., Karsh, N., & Perunova, N. (2012). *Posviashchenie Karlu Orfu: Vol. V* [Dedication to Carl Orff]. St. Petersburg: Nevskaya nota. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/1604581/>

8. Laptev, I. G. (2001). *Detskii orkestr v nachalnoi shkole* [Children's orchestra in primary school]. Moscow: VLADOS.

9. Litvinchuk, L. M. (2011). *Muzychnyi rytym yak osnova pryrodnoho fundamentu biorytmu liudskoho orhanizmu* [Musical rhythm as the basis of the natural foundation of the human body's biorhythm]. Retrieved from <http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/160837>

10. *Mystetstvo: osoblyvosti vykladannia v pochatkovii shkoli* [Art: Peculiarities of primary school teaching]. (2019). Kharkiv: Drukarnia Madryd.

11. Nikitina, L. A. (2017). *Sovmestnoe muzitsirovanie kak sredstvo razvitiia sposobnosti k empatii u mladshikh shkolnikov* [Joint music making as a means of developing empathy among primary schoolchildren]. *Gumanizatsiia obrazovaniia*, 1. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-empatii-mladshih-shkolnikov-v-protsesse-sovmestnogo-muzitsirovaniya-opytno-eksperimentalnoe-issledovanie>

12. Permiakov, O. A., Vlasenko, I. M., & Lavrentieva, O. O. (2009). *Dydaktychni hry na urokakh muzyky* [Didactic games at music lessons]. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim.

13. Tarasova, K. V. (1988). *Ontogenez muzykalnykh sposobnostei* [Ontogenesis of musical abilities]. Moscow: Pedagogika.

14. Teplov, B. M. (1985). *Izbrannyye trudy: Vol. I* [Selected Works]. Moscow: Pedagogika.

15. Shapkina, N. S. (2018). *Rozvytok muzychnykh zdibnostei uchniv pozashkilnykh mystetskykh navchalnykh zakladiv u protsesi vokalnoin-tonatsiynoi diialnosti* [Development of musical abilities of pupils of out-of-school art schools in the process of vocal-intonational activity]. Retrieved from <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2825/1/>

16. Chzhan Tsin. (2018). *Sistema detskogo muzykalnogo vospitaniia Karla Orfa* [System of children's music education of Carl Orff (Dissertation Abstract, Ekaterinburg). Retrieved from www.disserscat.com/content/sistema-karla-orfa-v-muzykalnom-obrazovanii-doshkolnikov-kitaya

Мартынова Валентина Петровна, методист, Луганский областной институт последипломного педагогического образования, г. Северодонецк, Луганская область, Украина, vmartynova_54@ukr.net

Музыкально-ритмический развитие учащихся средствами игры на немелодичных инструментах

В статье освещается вопрос развития чувства ритма у учеников 1–2-х классов на уроках искусства в школе. Чувство ритма рассматривается как многокомпонентная музыкальная способность, ее развитие происходит в нескольких направлениях и предусматривает овладение различными ритмическими фигурами, формирование представлений о соотношении длительностей, о сильных и слабых долях в процессе воссоздания их пульсации, эмоционально-образной сущности ритма через инструментальное сопровождение музыкальных произведений. Чувство ритма формируется поэтапно. Выделена игра на немелодических инструментах как действенное средство формирования чувства ритма. Представлена методика развития чувства ритма учеников средствами игры на немелодических инструментах, трёхэтапная работа со школьниками от 1-го класса с заданиями, упражнениями на каждом из этих этапов.

Ключевые слова: музыкально-ритмичное развитие, ученики 1-2-х классов, ритм, элементарное музицирование, немелодические инструменты, деревянные палочки.

Martynova V. P., Methodologist, Luhansk OIPPO, Severodonetsk, Luhansk Region, Ukraine, vmartynova_54@ukr.net

Musical and rhythmic development of pupils by means of playing the non-melodic instruments

The article deals with the development of a sense of rhythm among pupils of 1-2 grades at art lessons in school. Sense of rhythm is considered as a multicomponent musical ability, its development occurs in several directions and involves the formation of the followings: ideas about the ratio of durations, mastering different rhythmic figures, ideas about the strong and weak beats in the process of reproducing their pulse, about the emotional essence of the rhythm via instrumental accompaniment essence of music works. The sense of rhythm is formed in stages.

Playing the non-melodic instruments stands out as an effective means of formation of a sense of rhythm.

The author presents the technique how to develop pupils' sense of rhythm by means of playing the non-melodic instruments, which is implemented during 3 stages from the 1st grade to the end of the 2nd grade. Stage I ("rhythm solving") – acquaintance, mastering and recognition of elements of musical language (rhythmic syllables, pauses), processing of simple rhythms by means of "rhythmic blocks", language exercises, body percussion (sonic gestures) and transfer of rhythmic figures to non-melodic instruments. Stage II – developing a sense of rhythm in music-rhythmic activity, involving pupils in elementary music playing the children's non-melodic instruments involves introducing accents, dynamic nuances, guiding pupils in distinguishing between the alternation of strengths and weak beats, as well as providing an idea of recording meter, track. Stage III – formation ideas about the emotional and rhythmic essence of rhythm through instrumental accompaniment of musical works – transferring rhythmic figures to non-melodic instruments (wooden sticks and others), mastering the pupils' skills of sound extraction on these instruments, working with rhythmic children.

The tasks and exercises at each of these stages are presented.

Key words: music-rhythmic development, 1-2 grade pupils, rhythm, elementary music, non-melodic instruments, wooden sticks.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2020 р.